



Статистика, учет и аудит, 3(94)2024, стр. 28-38

DOI: <https://www.doi.org/10.51579/1563-2415.2024.-3.03>

Экономика және менеджмент

FTAMP 06.56.31

ӘОЖ 330.59

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК ӘЛ-АУҚАТ: ИНСТИТУЦИОНАЛДЫҚ ЖҮЙЕНІҢ ДАМУЫ МЕН ЫҚПАЛЫ

Р.М.Рузанов,^{1} М.С.Досманбетова,² К.И.Ибрагимова,¹ С.К.Нурымова¹*

¹ҚР ҒЖБМ ҒК Экономика институты, Алматы, Қазақстан

²Кенжеғали Сағадиев атындағы Халықаралық Бизнес Университеті, Алматы, Қазақстан

*Corresponding author e-mail: rashid_ruzanov@mail.ru

Аңдатпа. Мақала елдің институционалдық жүйесін дамытуға және оның қазақстандық қоғамның әлеуметтік әл-ауқаты деңгейлеріне әсер етуіне арналған. Мақаланың мақсаты – Қазақстанда әлеуметтік әл-ауқатты қамтамасыз ету үшін институционалдық жағдайларды анықтау. Қолданылған әдістер ретінде аналитикалық әдіс, статистикалық әдіс, жүйелік талдаудың функционалды-құрылымдық әдісі, дедукция әдісі, синтездеу және салыстыру әдісі қолданылды. Оларды қолдану зерттеу объектілерін өзара байланысы мен өзара әсері бар білім берудің бірыңғай жүйесі ретінде қарастыруға мүмкіндік берді. Мақалада өңірлердегі және жалпы елдегі әлеуметтік әл-ауқатты дамытуға бағытталған институционалдық жүйенің құрылымы мен иерархиясы анықталды. Әрі қарай, нормативтік құқықтық құжаттардың мазмұнын институционалдық талдау негізінде олардың сапасын, логикасын және олардың арасындағы байланыстардың беріктігін бағалауға мүмкіндік туды. Ал бұл өз кезегінде қазіргі жүйенің кемшіліктері мен мәселелерін анықтауға мүмкіндік берді. Зерттеу барысында процестерді реттейтін және елдегі әлеуметтік әл-ауқаттың дамуы үшін жағдай жасауға әсер ететін бағдарламалық құжаттардың негізгі үрдістері мен кемшіліктерін анықтауға мүмкіндік туды. Институционалдық жүйені жетілдіру бойынша нұсқаулықтар анықталды.

Түйінді сөздер: әлеуметтік әл-ауқат, экономика, институционалдық жүйе, мемлекеттік бағдарламалар, ұлттық жобалар.

Кіріспе. Соңғы онжылдықтарда адамзаттың басына түскен жаһандық сын-қатерлер мемлекеттің тұрақтылығы мен дамуы елдің әр аймағындағы қоғамның және әрбір жеке адамның әл-ауқатына негізделгенін көрсетті. Сонымен қатар, соңғы онжылдықтарда Қазақстан азаматтардың өмір сүру сапасына және қоғамдық салауаттылықты қалыптастыруға тікелей әсер ететін әлеуметтік-экономикалық саладағы белсенді реформалар мен өзгерістерге қатысты. Болашақ даму траекториясын айқындайтын негізгі факторлардың бірі елдің институционалдық жүйесі болып табылады. Бұл мақалада біз Қазақстанның институционалдық жүйесінің дамуын талдап, осы өзгерістердің халықтың күнделікті өміріне әсерін анықтаймыз.

Теориялық және әдіснамалық тұрғыдан ғылыми негізделген мәселелерді неғұрлым тереңірек түсіну үшін, сондай-ақ әл-ауқатты жақсартуға бағытталған түбегейлі өзгерістерге ықпал ететін факторларды қарастыру әлеуметтік-экономикалық

Cite this article as: Ruzanov R., Dosmanbetova M., Ibragimova K., Nurymova S. Social well-being in Kazakhstan: development and impact of the institutional system. *Statistics, accounting and audit.* 2024, 3(94), 28-38. (In Kaz.). DOI: <https://www.doi.org/10.51579/1563-2415.2024.-3.03>



ландшафтты тиімді өзгертуге және мемлекеттік реттеудің тиісті тетіктерін пайдалануға мүмкіндік береді. Сондай-ақ Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2022 жылғы 1 қыркүйектегі «Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам» атты Жолдауының «Үшінші. Ел болашағына бағытталған стратегиялық инвестициялар» тарауында әрбір азаматтың игілігі мен бүкіл елдің гүлденуі үшін Үкімет пен қоғамның бірлескен белсенді жұмыстарына басты назар аударылады.

Өмір сүру сапасын арттырудағы жалпы әлеуметтік әл-ауқат білім беру және денсаулық сақтауға қолжетімділіктен бастап экономикалық жағдайларына байланысты әлеуметтік қолдау деңгейлеріне дейінгі әртүрлі аспектілерді қамтиды. Қарқынды даму байқалатын Қазақстан жағдайында әлеуметтік саясат пен институционалдық өзгерістер мәселелері аса маңызды рөл атқарады. Мемлекет белгілеген, әлеуметтік әл-ауқаттың институционалдық априори негіздері мыналарды ескеруі қажет:

1. табыс деңгейімен, сапалы денсаулық сақтау, білім берудің қолжетімділігімен, еңбек қатынастары, салық саясатын қалыптастыру және қоғамның жетістіктері мен әл-ауқатын нақты көрсете алатын басқа да факторлармен байланыс. Бұл факторлар олардың адам өміріне әсерін және өмір сүру сапасын жақсарту үшін қажетті шараларды көрсетеді.

2. адамдар арасындағы сенім деңгейі, қоғамдық өмірге араласуы және жалпы қоғамның тұрақтылығы мен даму динамикасына әсер етуі мүмкін басқа да факторлармен байланыс. Елдегі және өңірлердегі әлеуметтік әл-ауқат қоғамның тұрақты дамуына тікелей әсер етіп, ықпал жасайды.

3. мемлекеттің басты міндеттеріне қол жеткізу – халықтың әлеуметтік әл-ауқатын қамтамасыз ету. Әлеуметтік әл-ауқатқа әсер ететін факторларды зерттеу үкімет пен ұйымдарға халықтың өмір сүру сапасын жақсарту үшін тиімді стратегиялар мен бағдарламаларды әзірлеуге көмектесе алады.

Әлеуметтік әл-ауқат қоғам дамуының айқындаушы көрсеткіштерінің бірі болып табылады. Әлеуметтік әл-ауқат деңгейін арттыруға бағытталған мемлекеттік саясатты табысты жүзеге асыру үшін институционалдық қолдау және заңнамалық қамтамасыз ету қажет. Бұл қоғамда айқындықты, жүйелілік пен заңдылықты қамтамасыз етеді.

Институционалдық механизмдер ұсынылып отырған реттеушілік тәжірибеде белгілі бір ережелер мен қағидаларды белгілейтіндіктен, олар тиісінше нақты орындалуы керек бағалау көрсеткіштерін қамтиды. Бұл ретте бағалау көрсеткіштері мақсатты жүктемені арқалайтынын есте ұстаған жөн, олар алға қойылған жалпы мақсатты жүзеге асыруға ықпал етеді. Егер мұндай қарым-қатынас болмаса, онда мұның бәрі декларативті сипатта және жағымсыз салдарға әкелуі мүмкін.

Сондай-ақ мақалада біз мысал ретінде әлеуметтік саясат аясында жүзеге асырылып жатқан нақты бағдарламалар мен шараларды бөліп көрсетуге және олардың азаматтардың жалпы әл-ауқатына әсерін бағалауға көңіл бөлеміз. Осылайша, мақала Қазақстандағы институционалдық жүйе мен әлеуметтік әл-ауқат арасындағы өзара байланысты жан-жақты зерттеуге, қазіргі жай-күйі мен болашақтағы жоспарларға талдау жасауға бағытталған.

Негізгі ережелер. Бұл зерттеу елімізде халықтың әлеуметтік әл-ауқатын дамытудың институционалдық жүйесін құрудың өзіндік тарихы бар екенін көрсетеді. Мемлекеттік органдардың орындалуына, бақылау және жауапкершілігіне қатысты әртүрлі мәселелер бар. Республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау жөніндегі есеп комитетінің есептерінде көрсетілгендей мемлекеттік бағдарламалардың қаражатты тиімді пайдалануы және нәтижелерге қол жеткізу шығындарының сәйкестігіне талдау жасау барысында елеулі мәселелер бар. Сондықтан институционалдық жүйедегі



мәселелерді түсіну оларды шешу арқылы, елдің қолайлы әлеуметтік-экономикалық дамуын қамтамасыз ете алады.

Материалдар мен әдістер. Қазақстандағы мемлекеттік басқару мемлекеттік менеджмент элементтерін қолдануды көздейтін Вебер-Вильсонның ұтымды бюрократия моделіне негізделеді. Ол «саяси-әкімшілік» екі қарама-қарсы және нақты бөлінген категориялар үлгісіне негізделген. Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, оны қолдану нәтижелері мемлекеттік органдар арасында саяси және атқарушы функциялардың прагматикалық және ғылыми негізделген тармақтарға тікелей байланысты.

Қазақстанда мемлекеттік институттар елдің әлеуметтік-экономикалық өмірін реттеуде маңызды рөл атқарады. Бұл мәлімдеме мемлекеттік бағдарламаларды, сондай-ақ ЭЫДҰ-ның басқа елдерімен салыстырғанда экономикадағы мемлекеттік меншіктің үлкен үлесін қамтитын басқарудың тікелей әкімшілік әдістерін белсенді пайдалану туралы дәлелдерге негізделген. Сондықтан көптеген мемлекеттік бағдарламалар мен ұсынылған заңдардың институционалдық негіздерін ескермей, Қазақстан өңірлерінде әлеуметтік әл-ауқаттың даму деңгейлеріне толық баға беру мүмкін емес [1].

Осы жұмыс шеңберінде Қазақстан Республикасы халқының әлеуметтік әл-ауқатының даму деңгейлері шараларын бөліп көрсетуге болады: әлеуметтік сала қоғамдық қауіпсіздік, салт-дәстүр, тәрбие, білім беру, денсаулық сақтау мәселелерімен ұсынылған; экономикалық саланы жұмыспен қамту, өндіріс, бөлу, айырбастау, тұтыну мәселелерімен ұсынылған; экологиялық сала елдегі және өңірлердегі қоршаған ортаны сақтау мәселесімен ұсынылған; мәдени-рухани сала материалдық емес құндылықтардың, оның ішінде дін, білім беру, ғылым, өнерді қоса алғанда, қалыптастыру процесіндегі қарым-қатынастармен ұсынылған; инфрақұрылымдық даму саласы халықтың өмір сүруге қажетті игіліктеріне (жолдар, байланыс және т.б.) қолжетімділігін қамтамасыз ету мәселелерімен ұсынылған.

Әдеби шолу. Шетелдік ғылыми әдебиеттерде халықтың әлеуметтік әл-ауқаты «social welfare», «social well-being» деген тіркестер түрінде берілген. Себебі, бұл мәселе пәнаралық сипатқа ие және оны экономика, әлеуметтану, психология, философия, тіпті саясаттану ғылымдары зерттейді. Бірақ біз мәселені экономика тұрғысынан қарастыратындықтан, қазіргі заманғы зерттеулердің әдістемелік аспектілеріне толығырақ тоқталу керек.

С.Бехнезаттың институционалдық көзқарасы бойынша өсу, даму және экономикалық әл-ауқат тұрғысынан елдер арасындағы үлкен айырмашылықтардың негізгі себебі олардың институционалдық құрылымдарында болып табылады [2]. Дж.Нельсонның пікірі бойынша экономика мен азаматтардың әл-ауқатына саяси белгісіздік және әртүрлі әлеуметтік-экономикалық реформаларды жүргізудің ықтимал тәуекелдері де үлкен әсер етеді [3].

А.Кронерттің пікірінше, қазіргі әлемде экономикалық дамудың субъективті және объективті көрсеткіштері арасында корреляция бар, сонымен қатар елдер арасында жалпы әл-ауқаттың айтарлықтай айырмашылықтары бар. Ол атап өткендей, үш институционалдық ереже арасындағы өзара әрекеттесу: жақсы жұмыс істейтін демократия, дамыған мемлекеттік әлеует және кешенді әлеуметтік қорғау жүйесі бар [4]. Халықтың әл-ауқатын арттыруда үш фактор да маңызды рөл атқарады. Бұл нәтижелер шамамен 60 жыл ішінде әлемнің 100-ден астам елдерін қамтитын зерттеулермен расталады.



Ғылыми әлемдегі кейбір талқылаулар әлеуметтік әл-ауқатты анықтау шараларының бірі ретінде ЖІӨ-ді пайдалануға бағытталған. Е.Гуревичтің пікірінше, экономиканың дамуы және халықтың әлеуметтік әл-ауқаты қатаң институционалдық негізде ұсталады және саяси процесс шеңберінде оны жоймай өсуді жеделдету мүмкін емес [5]. Бұл ретте зерттеушілер ұзақ мерзімді даму бағытын ЖІӨ көрсеткіштерімен тікелей байланыстырады.

Сонымен қатар, басқа зерттеушілер ЖІӨ-ді пайдаланудың шектеулерін атап көрсете бастады. Осылайша, С.Ли халықтың әл-ауқатын бағалауды жалпы екіжақты халықаралық көші-қон ағындарын және әлемдегі әрбір адам өзінің өмір сүру сапасының деңгейіне қарай елді таңдайтын дискретті таңдау моделін қолдану арқылы толықтырады [6]. А.Эйткен сондай-ақ мыналарды қосады: ұлттық шоттарға табыстарды, тұтынуды және байлықты бөлу туралы ақпараттарды енгізу; цифрландыру және интернетті дамытуды есепке алу; цифрлық революцияның нәтижесінде пайда болған жаңа, «тегін» тауарларды есепке алу арқылы толықтарады [7]. М.Сантос еңбектерінде әлеуметтік шығындар құрамының өзгеруі әртүрлі қысқа және ұзақ мерзімді экономикалық нәтижелерге әкелетінін және сәйкесінше халықтың әлеуметтік әл-ауқатының деңгейіне әсер ететінін көрсетеді [8]. Білім беру негізінде адами капиталды дамыту халықтың жалақысының өсуіне, теңсіздіктің төмендеуіне әкелетінін және сәйкесінше Г.Ванның пікірінше, халықтың әл-ауқатының жақсаруына әкелетінін атап өту маңызды [9].

Нәтижелер және талқылау. Жалпы алғанда, априоридің барлық нормативтік-құқықтық жүйесі елдегі және өңірлердегі әлеуметтік әл-ауқат деңгейін дамытуға және арттыруға бағытталуы тиіс. Алайда, құжатта әлеуметтік әл-ауқатқа тікелей назар аударылған кезде, бұл оның мақсаттары мен міндеттерін нақтырақ көрсетеді. «Әділет» ақпараттық-құқықтық жүйесінде әлеуметтік әл-ауқат терминін қандай да бір түрде тікелей атап өтетін 470 нормативтік құқықтық акт бар, оның ішінде 241 құжат күшін жойды, 229 құжат осы уақытқа дейін қолданыста болды [10]. 2005 жылдан бастап әлеуметтік қамсыздандыру Қазақстан Республикасының 35 заңында (негізінен республикалық бюджет туралы Заңдарда) атап өтілді. Әртүрлі бағдарламаларды бекіту туралы 14 құжатта (Павлодар облысында білім беруді дамытудың 2005-2007 жылдарға арналған бағдарламасы туралы, Қазақстан Республикасында кардиологиялық және кардиохирургиялық көмекті дамытудың 2007-2009 жылдарға арналған бағдарламасын бекіту туралы, «Нұрлы жер» тұрғын үй-коммуналдық шаруашылықты дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы, Қазақстан Республикасында денсаулық сақтауды дамытудың 2005-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы, 2011-2020 жылдарға арналған «Ақ бұлақ» бағдарламасын бекіту туралы, Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2022 жылға арналған іс-қимыл бағдарламасын бекіту туралы және т.б.), сондай-ақ халықтың әлеуметтік әл-ауқатын дамытуға бағытталған ұсыныстар да атап өтілді.

Нәтижесінде көптеген мемлекеттік бағдарламалар толық орындалмады. Қоғам орасан зор ресурстардың қалай бөлінетінін байқады және халықтың өмір сүру деңгейінде айтарлықтай оң өзгерістер күтілді, бірақ айтарлықтай нәтиже болмады. Әрине, статистика бойынша, онда абсолютті көрсеткіштер әсерлі. Мәселен, Есеп комитетінің мәліметінше, 2014-2021 жылдарға арналған Индустрияландыру картасы аясында жалпы сомасы 7 791,1 млрд. теңгені құрайтын 1037 жоба іске қосылып, 128 279 жұмыс орны ашылды. Алайда, олар құрылған жұмыс орындарындағы халықтың өмір сүруі және еңбек жағдайларының сапалық жағын ашып көрсетпейді, ал өңірлік



карталарға енгізілген бірқатар кәсіпорындардың өндірістік көрсеткіштері жүктеменің төмендігі мен өндірілетін өнімге сұраныстың болмауына байланысты тұрақты төмендеу үрдісіне ие. Келешегі мен қолдауы жақсы болған кейбір жобалар тиімсіз болып шығып, жабылып қалды (Ақмола облысы, Қарағанды облысы, Солтүстік Қазақстан облысы). Бұл жоспарлау сатысында жобалардың сапасыз әзірленуінің және соның салдарынан бюджет қаражатының тиімсіз пайдаланылуының дәлелі [11].

Индустриялық-инновациялық даму бағдарламаларының сериясы өңдеу өнеркәсібінің ЖІӨ-дегі үлесін тіпті 15%-ға арттыру да нәтиже бермеді. Кейінгі бағдарламаларда бұл индикаторлар мақсатты болмады. Негізінде, индустриялық бағдарламаларда өңдеу өнеркәсібін айтарлықтай ұлғайту және технологиялық деңгейді көтеру бағытында экономика құрылымын өзгертудің нақты мақсаты белгіленбегені анықталды [12]. Жеңіл нысаналы индикаторлар бағдарламаны әзірлеушілер мен жауапты мемлекеттік органдарға негізгі мақсаттарға ресми түрде қол жеткізуге мүмкіндік берді, бірақ бұл бағдарламалардың негізгі мағынасы жойылды.

Қазақстан өңірлерінде әлеуметтік әл-ауқат негізін институционалдық қамтамасыз етудің нәтижесі халықтың өмір сүру жағдайларын жақсартуға әсер ететін жүйені құру болуы тиіс. Алайда, бұл туралы айту әлі ерте, өйткені бұған дейін жүзеге асырылған республикалық және өңірлік деңгейдегі бағдарламалар жағдайды айтарлықтай сапалы жақсаруына әкелмеді. Қазақстан экспортының негізгі бөлігі әлі де табиғи шикізатпен байланысты және сәйкесінше өңдеу өнеркәсібінің үлесі айтарлықтай өзгермейді. Жан басына шаққандағы ЖІӨ-нің өсімі мен халықтың жан басына шаққандағы кірістері инфляциямен және бірқатар девальвациялар салдарынан құнсызданды. Экспорт сапасы мен төлем балансы төмен деңгейде. Әзірленген және қабылданған мемлекеттік бағдарламалар мен жобалардың барлық орасан зор санымен Қазақстан экономикасы маневрлер үшін кең өріс құруға әкелмеді және ел бюджеті экономиканың өндіруші секторының тауарларының шектеулі тобына нарық конъюнктурасына өте тәуелді. Сондықтан әлемдік геосаяси және экономикалық кеңістіктегі дағдарыстық жағдай осы уақыт ішінде ресурсқа бай Қазақстан экономикасына қатты қысым жасауда, бұл елдегі әлеуметтік-экономикалық жағдайды қиындатады.

Халық шығындарының құрылымы индикативті болып табылады. Мемлекеттік және өңірлік бағдарламалар тиімді дамып келе жатқан экономиканы дамыту үшін сенімді база құра алған жоқ және тиісінше халықты жоғары табыспен немесе ең болмағанда өмір сүру сапасының тұрақты орташа деңгейімен қамтамасыз ете алмады. Нәтижесінде Қазақстан халқының азық-түлік өнімдеріне жұмсаған шығыстарының үлесі 50%-дық шектеулерден асатын тұрақты өсуі байқалады. Дамыған елдерде халықтың азық-түлік өнімдеріне жұмсаған шығындарының үлесі шамамен 12%-ға жетеді, бұл халықтың жоғары табысының сақталуын көрсетеді [13].

Мысалы, Қазақстанның 14 өңірінде азық-түлік өнімдеріне жұмсалатын шығындарының үлесі 50%-дан асады. Оларға: Абай, Ақтөбе, Алматы, Атырау, Батыс Қазақстан, Жамбыл, Жетісу, Қызылорда, Маңғыстау, Павлодар, Түркістан, Шығыс Қазақстан облыстар мен Алматы, Шымкент қалалары) жатады.

Азық-түлік шығындарының өсуі халықтың білім беру, медицина және басқа да қызметтер саласындағы шығындарын үнемдеу есебінен де жүреді. Тиісінше, өмір сапасының деңгейі төмендеуде, ал қаржыландырылмаған шығыстар болашақта Қазақстандағы адам капиталының даму сапасына және бәсекеге қабілеттілігіне әсер етеді. Статистика көрсеткендей, тұрғындар күнкөріс шығындарына жетіспейтін



қаражаттың орнын толтыру үшін несиелер алуға мәжбүр. Бұл үнемі өсіп келе жатқан халық арасындағы қарыз деңгейіне әсер етті.

Қазақстан Республикасының 7,0 млн-ға жуық азаматының тұтынушылық несиелері бойынша банктерге берешегі бар, бұл елдегі жұмыспен қамтылған халықтың 75%-нан астамын құрайды. Бұл ретте тұтынушылық кепілсіз несиелер портфелінің «жасаруы» байқалады. 34 жасқа дейінгі топтардың жалпы жиынтық үлесі айтарлықтай өсті. Бұрын негізгі үлес 35 пен 54 жас аралығындағы несиелер алушылар тобына тиесілі болатын [14].

Инфрақұрылымдық даму тұрғысынан алғанда Қазақстанда халықты ауыз сумен қамтамасыз етуге күрделі мәселелер бар. Жамбыл гидромелиоративтік-құрылыс институтының ғылыми-педагогикалық потенциалын ойланбастан жоғалту қазіргі кезеңде Қазақстанда апатты зардаптарға (ел аймақтарын су басу) әкелді. Біз жоғары білікті ғалымдардан, мамандардан, су ресурстарын тиімді бөлу және пайдалану мәселелерімен айналысатын тұтас бір мектептен айырылды.

«Ауыз су» (2002-2010 ж.ж.) және «Ақ бұлақ» (2011-2020 ж.) халықты сумен қамтамасыз етуге арналған бағдарламалар әрекеттерін сәтсіз деп атауға болады. 2019 жылы «Нұрлы жер» мемлекеттік бағдарламасы қабылданғаннан кейін 2020 жылға қарай республиканың барлық тұрғындарын ауыз сумен қамтамасыз ету жөніндегі бастапқы жоспарлар 2025 жылға шегерілді. Бұл ретте Есеп комитеті салалық саясаттың сәйкессіздігі мен бөлшектенуіне байланысты 2025 жылға қарай мақсатты көрсеткішке қол жеткізе алмау тәуекелдері сақталып отырғанын атап өтеді.

Сарапшылардың мәліметінше, Қазақстан су ресурстары бойынша 173 елдің ішінде 66-орында. Сонымен бірге, елдің су тасымалы кезіндегі шығыны 50% құрайды, бұл Стратегиялық бастамалар орталығының мәліметі бойынша, жыл сайын 206 миллион доллар шығынға әкеледі. БҰҰДБ болжамы бойынша, 20 жылдан кейін Қазақстанда су тұтыну 56%-ға артып, су тапшылығы жылына 20 км³-тен астам болады.

Жеке бағдарламаларға арналған жоғарыда келтірілген мысалдар Қазақстан мен оның өңірлері үшін жалпы көріністі көрсетеді. Бастапқыда барлық бағдарламаларда игі мақсаттар мен дұрыс міндеттер болғанымен, оларды жүзеге асыру процестерінің нашарлығы және бұрын-соңды болмаған сыбайлас жемқорлықтың салдарынан олар нақты жетістіктерге жете алмады. Қазақстан өңірлерін сумен қамтамасыз ету мәселесі осы жылдары бағаланбай, үнсіз қалды. Олар тек ол үшін жобаларды ойлап табуға тырысты, бірақ шындық су тапшылығы қауіпті ұлттық ауқымдағы апатқа әкелуі мүмкін.

2022 жылы Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауында «Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам» тақырыбында Ұлттық қордың жылдық инвестициялық кірісінің 50%-н балалардың кәсіптік жасқа толғанға дейінгі арнайы жинақтау шоттарына аударатын «Балаларға арналған – Ұлттық қор» құру туралы ұсыныс айтылды [15]. Жинақталған сомалар оларды тұрғын үй сатып алуға және білім алуға жұмсауға мүмкіндік береді. Ал 2024 жылдың өзінде-ақ Қазақстандағы балалардың есеп-шоттарына аударымдар жүргізіле бастады. Бұл ТМД-ның шикізат өндіруші елдері арасында бұрын-соңды болмаған жағдай.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасының әл-ауқат саясатын жүзеге асырудағы институционалдық негізі шартты түрде төрт санатты қамтиды: экономикалық, әлеуметтік, экологиялық және мәдени (1-кесте). Кейбір құжаттар бірден екі немесе үш санатқа енуі мүмкін, өйткені олар өмірдің бірнеше саласын қамтиды.



Кесте 1 – Қазақстан Республикасы халқының әлеуметтік әл-ауқатын дамытудың институционалдық негізі болып табылатын Ұлттық жобалар мен Мемлекеттік бағдарламалар

Экономикалық сала	Әлеуметтік сала	Экологиялық сала	Мәдени сала
I. БАСҚАРУДЫҢ САЯСИ ДЕҢГЕЙІ			
«Қазақстан-2050» Стратегиясы			
II. БАСҚАРУДЫҢ ӘКІМШІЛІК ДЕҢГЕЙІ			
Қазақстан Республикасының 2029 жылға дейінгі Ұлттық даму жоспары			
Жалпыұлттық басымдықтар			
Қазақстан Республикасының 2022-2026 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатының тұжырымдамасы			
«Қазақстандықтардың әл-ауқатын арттыруға бағытталған тұрақты экономикалық өсу» ұлттық жобасы			
Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамыту жөніндегі 2021-2025 жылдарға арналған ұлттық жобасы	2021-2025 жылдарға арналған «Жасыл Қазақстан» ұлттық жобасы	2021-2025 жылдарға арналған «Ұлттық рухани жаңғыру» ұлттық жобасы	
2021-2025 жылдарға арналған кәсіпкерлікті дамыту туралы ұлттық жобасы		2021-2025 жылдарға арналған «Білімді ұлт, сапалы білім беру» ұлттық жобасы	
2021-2025 жылдарға арналған «Қуатты өңірлер – ел дамуының драйвері» ұлттық жобасы			
2021-2025 жылдарға арналған «Цифрландыру, ғылым және инновация арқылы технологиялық серпіліс» ұлттық жобасы			
2021-2025 жылдарға арналған «Сапалы және қолжетімді денсаулық сақтау әрбір азаматқа арналған «Дені сау ұлт» ұлттық жобасы			
		Қазақстан Республикасындағы тіл саясатын іске асырудың 2020 - 2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы	
Қазақстан Республикасының салалық министрліктері мен аймақтық мемлекеттік органдарының стратегиялық жоспарлары			
Ескерту: Авторлар құрастырған.			

Жалпы, негізгі бағдарламалық құжаттар мен ұлттық жобалар ел халқының әлеуметтік әл-ауқатын арттыруға бағытталғанын көрсетеді. Басты мәселе олардың орындалуы және жүзеге асырылып жатқан іс-шараларды сапалы бағалау болып қала береді.

Қорытынды. Жалпы алғанда, мемлекеттің барлық саясаты экономиканың деңгейін және сәйкесінше халықтың әл-ауқатының деңгейін арттыруға бағытталуы тиіс. Қазақстанның тәуелсіздік алған кезеңіндегі мемлекеттік бағдарламалардың орындалу барысын талдау олардың әрқайсысының алдына игі мақсаттар қойғанын және жалпы алғанда олар мемлекетке қажет екенін көрсетті. Алайда, елдегі және өңірлердегі көптеген бағдарламаларды іске асыру процесінің өзі нәтижені бұрмалағаны соншалық, оны әзірлеушілер мен мемлекеттік басқарудың жауапты органдары мемлекеттік бағдарламалардың формальдылығын сақтау үшін нысаналы индикаторларды жұмсартуға, ауыстыруға немесе жоюға мәжбүр болды. Бұл көбінесе бағдарламаларды жүзеге асыру тетіктерін егжей-тегжейлі әзірлеудің әлсіздігімен, салалық және өңірлік міндеттердің теңгерімсіздігімен, бақылаудың әлсіздігімен, сыбайлас жемқорлықпен, жауапкершіліктің жоқтығымен байланысты.

Сонымен қатар, аса терең өңірлік теңгерімсіздіктерді жою және Қазақстан өңірлерінің саралануын біртіндеп төмендету үшін халықтың өмір сүру сапасын арттырудың өңірлік бағдарламаларын әзірлеу қажет, онда осы қойылған міндеттердің



дұрыстығы мен орындалу сапасы сақталуы тиіс. Мысалы, «Қуатты өңірлер – ел дамуының драйвері» ұлттық жобасында өңіраралық еңбек ресурстарының ұтқырлығы аясында (Оңтүстік-Солтүстік) қоныс аудару процестері қандай өндірістер мен қызметтерді ашу есебінен жүзеге асырылатынын көрсету қажет.

Өкінішке орай, әлеуметтік тұрғын үй туралы да айтуға болады. Еліміздің де, өңірлердің де бағдарламалық құжаттарында салынып, пайдалануға берілген тұрғын үйлердің саны ғана көрсетіледі. Алайда, бұл ең алдымен сапалы тұрғын үй болуы керек. Әрине, салынып біткен тұрғын үй құрылыс стандарттары бойынша тексеріліп, қабылдау-тапсыру актілеріне қол қойылады, бірақ бұл басқа шындық сияқты. Өйткені пайдалануға берілген сапасыз тұрғын үйдердің көптеген мәселелері болғандықтан (қирауы – Қарағанды қ., қоныстанудың өзгеруі – Зердеу ықшам ауданы, Алматы қ. және т.б.). Мұндай мысалдар еліміздің қалаларында да, ауылдарында да аз емес. Әлеуметтік тұрғын үй керісінше емес, сапа үлгісі болуы керек.

Осылайша, мемлекеттің қазіргі заманғы әлеуметтік-экономикалық саясаты еліміздің әрбір азаматының өміріне оның туылуынан, білім алуынан, жас отбасын құрудан бастап, қартайғанға дейінгі дамуының барлық кезеңдерінде тәуелділікті тудырмай, сапалы қолдау көрсетуге бағытталуы тиіс. Бұл әрдайым қаржылық қолдау болуы міндетті емес (жәрдемақылар, ай сайынғы төлемдер мен өтемақылар арқылы материалдық көмек және т.б.). Елімізде өмір сүру сапасының жоғары және тұрақты деңгейін (сапалы тамақтану, инфрақұрылым, білім беру, медицина, мәдениет және т.б.) құру және қолдау қажет. Тұрақты экономикасы, нақты қолданыстағы заңдары, жауапты азаматтық қоғамы бар дамыған жүйені құру ғана жағдайды өзгерте алады және елді өркендетуге жетелейді.

Қаржыландыру туралы ақпарат. Мақала Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің «Қазақстан өңірлеріндегі әлеуметтік әл-ауқаттың ұлттық индексіні эзірлеу және оны жаһандық геосаяси және экономикалық дағдарыс жағдайларына бейімдеу» гранттық қаржыландыру жобасы аясында дайындалды (ЖРН гранты AP14869686).

Әдебиет тізімі:

1. Панзабекова А.Ж., Тажиева А.Е., Нурлихина Г.Б., Аппакова Г.Н. Институциональные механизмы повышения качества жизни населения в условиях формирования информационного общества // Экономика: стратегия и практика. – 2021. – №16(1). – С.20-33. https://doi.org/10.51176/JESP/vol_16_issue_1_T2.
2. Saeedeh, B., Seyed, M., Seyed, S. The role of institutional conditions in the impact of economic growth on poverty // International Journal of Business and Economic Sciences Applied Research. - 2022. - №14. - pp. 78-85. <https://doi.org/10.25103/ijbesar.142.07>.
3. Nelson, J. Welfare implications of uncertain social security reform // Public finance review. - 2020. – Vol.48. - №4. - pp.425-466. <https://doi.org/10.1177/1091142120923640?icid=int.sj-full-text.similar-articles.8>.
4. Cronert, A., Hadenius, A. Institutional foundations of global well-being democracy, state capacity and social protection // International Political Science Review. - 2021. - Vol.42. -№5. - pp.705-724. <https://doi.org/10.1177/0192512120917186>.
5. Gurvich, E. Institutional constraints and economic development // Russian Journal of Economics. - 2016. - №2. - pp.349–374. <http://doi.org/10.1016/j.ruje.2016.11.002>.
6. Lee, S., Lee, Sh., Lin, J. The well-being of nations: estimating welfare from international migration // International Economic Review. - 2021. - pp.1111-1130. <https://yonsei.elsevierpure.com/en/publications/the-well-being-of-nations-estimating-welfare-from-international-m>.
7. Aitken, A. Measuring welfare beyond GDP // National Institute Economic Review. - 2019. - pp.3-16. <https://doi.org/10.1177/002795011924900110>.
8. Santos, M., Simoes, M. Globalisation, welfare models and social expenditure in OECD countries // Open Economies Review. - 2021. - Vol.32. - №5. - pp.1063-1088. <https://doi.org/10.1007/s11079-021-09646-2>.



9. Guanghua, W., Chen, W., Fengyuan, X., Congmin, Z. The social welfare effect of education expansion: empirical evidence from China // *Applied Economics Letters*. - 2023. <https://doi.org/10.1080/13504851.2023.2276357>.
10. Іздеу нәтижелері [Электронды ресурс] // Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. – Available at: <https://adilet.zan.kz> (қаралған күні: 21.11.2023).
11. Есеп комитеті республикалық және өңірлік индустрияландыру карталарына енгізілген жобаларды іске асыру тиімділігін бағалаудың қорытындыларын шығарды [Электронды ресурс] // Қазақстан Республикасының Жоғары аудиторлық палатасы. – Available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/esep/press/news/details/380544?lang=ru> (қаралған күні: 19.11.2023).
12. Изменить структуру экономики [Электронды ресурс] // *Казахстанская правда*. - Available at: <https://kazpravda.kz/n/izmenit-strukturu-ekonomiki/> (қаралған күні: 04.12.2023).
13. Структура расходов населения как индикатор качества жизни [Электронды ресурс] // *Институт экономических исследований*. - Available at: <https://economy.kz/ru/Mnenija/id=105> (қаралған күні: 21.11.2023).
14. Экономическое обозрение Национального банка Республики Казахстан. - 2023. - №2. – 59 с. <https://nationalbank.kz/file/download/94214>.
15. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы «Әділетті мемлекет. Біртұтас Ұлт. Берекелі қоғам». 01.09.2022 ж. [Электронды ресурс] // Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты. - Available at: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-181130> (қаралған күні: 04.01.2024).

References

1. Panzabekova A.Zh., Tazhieva A.E., Nurlikhina G.B., Appakova G.N. *Institutsionalnye mekhanizmy povysheniia kachestva zhizni naseleniia v usloviiakh formirovaniia informatsionnogo obshchestva. Ekonomika: strategii i praktika*, 2021, 16(1). – pp. 20-33. (In Russian).
2. Saeedeh, B., Seyed, M., Seyed, S. The role of institutional conditions in the impact of economic growth on poverty. *International Journal of Business and Economic Sciences Applied Research*, 2022, 14, pp. 78-85. <https://doi.org/10.25103/ijbesar.142.07>
3. Nelson, J. Welfare implications of uncertain social security reform. *Public finance review*, 2020, 48(4), pp.425-466. <https://doi.org/10.1177/1091142120923640?icid=int.sj-full-text.similar-articles.8>
4. Cronert, A., Hadenius, A. Institutional foundations of global well-being democracy, state capacity and social protection. *International Political Science Review*, 2021, 42(5), pp.705-724. <https://doi.org/10.1177/0192512120917186>.
5. Gurvich, E. Institutional constraints and economic development. *Russian Journal of Economics*, 2016, 2, pp.349–374. <http://doi.org/10.1016/j.ruje.2016.11.002>
6. Lee, S., Lee, Sh., Lin, J. The well-being of nations: estimating welfare from international migration. *International Economic Review*, 2021, pp.1111-1130. <https://yonsei.elsevierpure.com/en/publications/the-well-being-of-nations-estimating-welfare-from-international-m>.
7. Aitken, A. Measuring welfare beyond GDP. *National Institute Economic Review*, 2019, pp.3-16. <https://doi.org/10.1177/002795011924900110>.
8. Santos, M., Simoes, M. Globalisation, welfare models and social expenditure in OECD countries. *Open Economies Review*, 2021, 32(5), pp.1063-1088. <https://doi.org/10.1007/s11079-021-09646-2>.
9. Guanghua, W., Chen, W., Fengyuan, X., Congmin, Z. The social welfare effect of education expansion: empirical evidence from China. *Applied Economics Letters*, 2023, <https://doi.org/10.1080/13504851.2023.2276357>.
10. Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі. Available at: <https://adilet.zan.kz> (date of application: 21.11.2023).
11. Қазақстан Республикасының Жоғары аудиторлық палатасы [Есеп комитеті республикалық және өңірлік индустрияландыру карталарына енгізілген жобаларды іске асыру тиімділігін бағалаудың қорытындыларын шығарды. Available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/esep/press/news/details/380544?lang=ru> (date of application: 19.11.2023).
12. *Kazakhstanskaya Pravda*. Available at: <https://kazpravda.kz/n/izmenit-strukturu-ekonomiki/> (date of application: 04.12.2023).
13. *Institut ekonomicheskikh issledovaniï [Struktura raskhodov naseleniia kak indikator kachestva zhizni]*. Available at: <https://economy.kz/ru/Mnenija/id=105> (date of application: 21.11.2023).
14. *Ekonomicheskoe obozrenie Natsionalnogo banka Respubliki Kazakhstan*, 2023, 2, 59 p. Available at: <https://nationalbank.kz/file/download/94214>.



15. Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты [Memleket basshysy Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы «Әділетті мемлекет. Біртұтас Ұлт. Бerekeli қоғам». 01.09.2022 ж.]. Available at: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-181130> (date of application: 04.01.2024).

СОЦИАЛЬНОЕ БЛАГОПОЛУЧИЕ В КАЗАХСТАНЕ: РАЗВИТИЕ И ВЛИЯНИЕ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЙ СИСТЕМЫ

Р.М. Рузанов,^{1} М.С. Досманбетова,² К.И. Ибрагимова,¹ С.К. Нуримова¹*

¹Институт экономики КН МНВО РК, Алматы, Казахстан

²Международный университет бизнеса имени К. Сагадиева, Алматы, Казахстан

Резюме. Статья посвящена развитию институциональной системы страны и ее влиянию на уровень социального благополучия казахстанского общества. Цель статьи заключается в определении институциональных условий для обеспечения социального благополучия в Казахстане. В качестве использованных методов был применен аналитический метод, статистический метод, функционально-структурный метод системного анализа, метод дедукции, метод синтеза и метод сравнения. Применение их позволило рассмотреть объекты исследования как единую систему образований, имеющих взаимосвязи и взаимовлияние. В работе была определена структура и иерархия институциональной системы, направленной на развитие социального благополучия в регионах и в стране в целом. Далее на основе институционального анализа содержания нормативных правовых документов, удалось оценить их качество, логика и прочность связей между ними. А это в свою очередь позволило выявить недостатки и проблемы действующей системы. В процессе исследования удалось установить основные тенденции и недостатки программных документов, регулирующих процессы и оказывающих влияние на создание условия для развития социального благополучия в стране. Определены ориентиры для улучшения институциональной системы.

Ключевые слова: социальное благополучие, экономика, институциональная система, государственный программы, национальные проекты.

SOCIAL WELL-BEING IN KAZAKHSTAN: DEVELOPMENT AND IMPACT OF THE INSTITUTIONAL SYSTEM

R. Ruzanov^{1}, M. Dosmanbetova², K. Ibragimova¹, S. Nurymova¹*

¹Institute of Economics CS MSHE RK, Almaty, Kazakhstan

²University of international business named after Kenzhegali Sagadiyev, Almaty, Kazakhstan

Summary. The article is devoted to the development of the country's institutional system and its impact on the level of social well-being of Kazakhstani society. The purpose of the article is to define the institutional conditions for ensuring social well-being in Kazakhstan. The methods used were the analytical method, the statistical method, the functional and structural method of system analysis, the method of deduction, the method of synthesis and the method of comparison. Their application made it possible to consider the objects of research as a single system of entities with interrelations and mutual influence. The paper defines the structure and hierarchy of the institutional system aimed at the development of social well-being in the regions and in the country as a whole. Further, based on an institutional analysis of the content of regulatory legal documents, it was possible to assess their quality, logic and the strength of the links between them. In addition, this, in turn, made it possible to identify the shortcomings and problems of the current system. In the course of the study, it was possible to identify the main trends and shortcomings of regulatory legal acts regulating the processes and influencing the creation of conditions for the development of social well-being in the country. Guidelines for improving the institutional system have been identified.

Keywords: social welfare, economy, institutional system, state programs, national projects.



Авторлар туралы ақпарат:

Рузанов Рашид Мұратбекұлы* - Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің Экономика институты, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., экономика ғылымдарының кандидаты, e-mail: rashid_ruzanov@mail.ru, ORCID идентификаторы: 0000-0003-4913-3886.

Досманбетова Манишук Серикбаевна - Қ. Сағадиев атындағы Халықаралық бизнес университеті, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., PhD докторы, жетекші ғылыми қызметкер, e-mail: dms-kz@mail.ru, ORCID идентификаторы: 0000-0003-0326-2850.

Ибрагимова Қаламқас Илайысқызы - Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің Экономика институты, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., экономика ғылымдарының кандидаты, e-mail: ilayskalamkas@mail.ru, ORCID идентификаторы: 0000-0003-2523-1238.

Нұрымұлова Сауле Кенесовна - Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің Экономика институты, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., PhD докторант, e-mail: nurymova_saule@mail.ru, ORCID идентификаторы: 0000-0003-0085-0884.

Информация об авторах:

Рузанов Рашид Мұратбекович* - Институт экономики Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан, Республика Казахстан, г. Алматы, кандидат экономических наук, e-mail: rashid_ruzanov@mail.ru, ORCID ID: 0000-0003-4913-3886.

Досманбетова Манишук Серикбаевна - Международный университет бизнеса имени К. Сағадиева, Республика Казахстан, г. Алматы, доктор PhD, ведущий научный сотрудник, e-mail: dms-kz@mail.ru, ORCID ID: 0000-0003-0326-2850.

Ибрагимова Қаламқас Илайсовна - Институт экономики Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан, Республика Казахстан, г. Алматы, кандидат экономических наук, e-mail: ilayskalamkas@mail.ru, ORCID ID: 0000-0003-2523-1238.

Нұрымұлова Сауле Кенесовна - Институт экономики Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан, Республика Казахстан, г. Алматы, PhD докторант, e-mail: nurymova_saule@mail.ru, ORCID ID: 0000-0003-0085-0884.

Information about author:

Ruzanov Rashid Muratbekovich* - Institute of Economics CS MSHE RK, Almaty, Kazakhstan, Candidate of economic sciences, leading researcher, e-mail: rashid_ruzanov@mail.ru, ORCID ID: 0000-0003-4913-3886.

Dosmanbetova Manshuk Serikbaevna – University of international business named after Kenzhegali Sagadiyev, Almaty, Kazakhstan, PhD, e-mail: dms-kz@mail.ru, ORCID ID: 0000-0003-0326-2850.

Ibragimova Kalamkas Paisovna – Institute of Economics CS MSHE RK, Almaty, Kazakhstan, Candidate of economic sciences, e-mail: ilayskalamkas@mail.ru, ORCID ID: 0000-0003-2523-1238.

Nurymova Saule Kenesovna - Institute of Economics CS MSHE RK, Almaty, Kazakhstan, PhD student, senior lecturer, e-mail: nurymova_saule@mail.ru, ORCID ID: 0000-0003-0085-0884.

Алынды: 12.08.2024

Қарауға қабылданды: 21.08.2024

Онлайн қолжетімді: 20.09.2024